

ТЕТЯНА КЛЕЙМЕНОВА
(Київ)

ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНИХ УЧИТЕЛІВ ГАЛИЧИНИ У ПОВІСТІ «БЕЗІМЕННІ ПЛУГАТАРІ» ІВАНА САДОВОГО

Ключові слова: повість, сюжет, проблематика, ідейне спрямування твору, характер героя.

Серед багатьох митців слова, що народилися на Покутті (В. Стефаник, Марко Черемшина, Л. Мартович, Н. Кобринська), варто згадати й маловідоме ім'я Івана Садового (1890-1954). Це літературний псевдонім Івана Федоровича Федорака, депортованого 1947 р. радянською владою українського письменника й педагога, уродженця с. Іллінці Снятинського району Івано-Франківської області. За життя письменника його творчість, окрім видавничих передмов і післямов, коротких рецензій та окремих критичних зауважень, залишилася практично не дослідженою. Однак схвальні відгуки на художні твори Івана Садового відомого літературного критика Є.-Ю. Пеленського [4], публіциста М. Лімницького [6] дають підстави вважати його творчість художньо вартісною, гідною повернення до літературного обігу.

За останні роки життя та педагогічна, громадська й літературна діяльність Івана Федорака (Садового) стали темами статей у періодиці Т. Виноградника, Я. Гояна, М. Дідуха, І. Дмитрева, І. Крайнього та окремих видань: Т. Виноградник «Великої правди учитель» (2004), «Дорога у зоряний світ» (2006), завдяки яким маємо можливість осмислити складну долю Івана Садового, проблемно-тематичний діапазон і виховний потенціал його творчості. Проте не вирішеним є питання дослідження прозової спадщини митця як своєрідної ідейно-художньої системи.

Мета статті – визначити проблематику й деякі особливості поетики повісті Івана Садового «Безіменні плугатарі». Першочергові завдання нашої розвідки – з'ясувати ідейно-тематичну своєрідність, сюжетно-композиційні особливості повісті Івана Садового, дослідити специфіку характеротворення. Для реалізації поставлених мети й завдань використано такі методи дослідження: культурно-історичний, системний, а також прийоми психоаналітичного й біографічного методів, проблемно-тематичного аналізу.

Іван Садовий влився в літературу в лавах її творчого поповнення 20-30-х рр. ХХ ст. у складних умовах установавання польсько-шляхетської влади в Галичині. Провідну роль у літературному житті Галичини міжвоєнного періоду відігравали «письменники патріотичного спрямування, що прагнули поставити слово на службу національно-визвольним змаганням, шукали шляхів оновлення художнього інструментарію, збагачення методів відобра-

ження внутрішнього світу людини, формування її національної самосвідомості» [3, с. VI]. До їх числа можна зарахувати й Івана Садового, який у своїх оповіданнях і повістях став на захист рідного знедоленого народу, відстоював його права на освіту, власну культуру й державу.

Основну тему прозових творів Івана Садового визначила його професія. Понад тридцять років життя він віддав педагогічній праці в народних школах, брав активну участь у суспільному житті вчительства і селян. Сам автор зазначав: «Школа і учні були моєю життєвою проблемою. Крім школи працював на літературному полі. В своїх повістях та оповіданнях писав виключно про школу, вчителя та учня» [1, с. 77]. Повістєва проза письменника представлена творами «Безіменні плугатарі» (1935-1937), «Танок смерті» (1937), «Весняний гамір» (1938). Названі повісті об'єднані спільною тематикою – життя і діяльність народних учителів Галичини в довоєнний час і період Першої світової війни.

Славу письменника Івану Садовому принесла повість «Безіменні плугатарі», в якій автор відобразив самовіддану працю й нелегку долю галицьких педагогів початку ХХ ст. Повість перегукувалась із творами вчительської тематики І.Франка, учителів-письменників Б.Грінченка, Д.Макогона, М.Колцуняк, І.Филипчака, Степана Васильченка та ін. Задум написати поліцентричний прозовий твір виник у Івана Садового під час одного з учительських крайових з'їздів у Львові, на якому обговорювались справи поліпшення умов педагогічної праці, і зокрема зазначалось, що українській літературі бракує художніх творів про призначення народного вчителя. На рішення письменника створити повість вплинув і публіцист, фольклорист, літературознавець та педагог Б.Заклинський, про що довідуємось із листів Івана Садового до нього: «Свого часу писали Ви на сторінках «Учительського слова», що з вчительського життя нема повісти. Один з товаришів взяв собі до серця Ваш клич і працює над такою повістю від часу Вашого кличу» [2].

«Безіменні плугатарі» складаються з двох частин, перша з яких була видана у Львові 1935 р., а друга – 1937 р. У рецензії на першу частину повісті відомий критик Є.-Ю.Пеленський, відзначаючи актуальність теми та сюжетно-композиційні особливості твору, також наголосив на його автобіографізмі, на тому факті, що автор був за фахом учителем, і це дало йому можливість реалістично відтворити складні умови життя й діяльності західноукраїнських педагогів початку ХХ ст.: «Вже хоч би за сюжет заслуговує ця повість на признання. Але питома вага її в чім іншій. Читаючи цю безпретензійну повість, відчувається в ній багато щирого, багато серця. Автор сам учитель. Мало того. Відчувається, що коли не ціла повість автобіографічна, то в усякому разі є в ній дуже-дуже багато пережитого. Ніщо тут не разить штучністю, а це для літературного твору – дуже багато» [4, с. 7].

Компонентом ідейно-художнього синтезу в повісті стали власні погляди письменника на місце інтелігенції, і насамперед учителів, в українському суспільстві. Проблематика твору визначена актуальними питаннями, що вирішувалися в західноукраїнському суспільстві на початку ХХ століття. Це низький соціально-економічний рівень життя галицького селянства, проблеми шкільництва, стану навчально-виховного процесу в освітніх закладах Галичини, суспільної ролі інтелігенції в справі розвою національної культури, гартування типу українця-педагога й громадського діяча в облозі чу-

жої влади, ширення освіти й національної свідомості серед народу, єднання освіти й церкви для національно-культурного поступу народу та ін.

Уже в цьому творі чітко окреслились основні особливості повістєвої прози письменника – змістовність, чіткість замислу й розвитку сюжету, виразність сюжетної канви внаслідок змалювання реалістичних художніх картин, відсутність розлогих описів. Автор «із епічним спокоєм переходить одразу з картини в картину, відзначивши це лише графічно. Замість суцільної композиції Іван Садовий увів цікаво продуману паралель між життям персонажів-учителів і громадською роботою села» [4, с. 7].

Погоджуємось із зауваженням Є.-Ю.Пеленського, що автор у повісті не ставить перед собою якихось важливих формальних завдань, що головне тут – сюжет і постаті [4, с. 7]. Сюжет «Безіменних плугатарів» розгортається двома взаємопов'язаними лініями: життя і подвижницька педагогічна та громадська діяльність досвідченого народного вчителя Івана Несторовича і шлях до здобуття почесного вчительського звання та самовіддана праця на освітянській ниві його родича, юнака Михайла Лугового.

Відповідно, образи прогресивних народних учителів початку ХХ ст., тих «безіменних плугатарів», які зробили чималий внесок у розбудову національного життя на Західній Україні, несуть у повісті головне ідейне навантаження. У їхньому характеротворенні автор спирався на свій багатий життєвий і педагогічний досвід. Мірилом життя героїв Івана Садового (Несторовича та Лугового) стає самовіддане, навіть альтруїстичне служіння знедоленому народу. Своєю педагогічною й громадською діяльністю вони заперечують суспільні порядки наявного ладу. Незважаючи на матеріальну незабезпеченість, конфлікти з владою, неодноразові переведення на нове робоче місце, учителі намагаються поліпшити економічний, освітній і культурний рівень життя західноукраїнських селян, пробудити в них національну свідомість. Обійнявши посаду вчителя в черговому селі, Несторович, а за його прикладом і Луговий залучають дітей до школи, навчають їх українською мовою, ведуть громадсько-просвітницьку роботу: організовують драматичні гуртки, школи для неграмотних, засновують місцеві «Народні спілки», кооперативи, поліпшують діяльність громадських читалень «Просвіти».

Головні герої повісті висловлюють педагогічні погляди самого автора, його бачення рис особистості й апостольської місії українського вчителя на селі. Так, уже на початку твору досвідчений педагог Іван Несторович, в образі якого можна помітити alter ego автора, закликаючи юнака Михайла Лугового взяти на себе обов'язки народного вчителя, наголошує на важливості й водночас неабиякій складності їх виконання: «Нам лежить на душі цілою вагою наше шкільництво. Тут є, власне, та кузня, яка в своєму горнілі має перетоплювати молоді душі на крицю. Школа – то наша майбутність, то наша життєва твердиня... Крім школи простягається перед вчителем те опущене, погорджене та позабуте всіма село. Якщо стане йому сил, він повинен орати всі ті перелоги, до яких тільки чіпається його плуг. Нам треба вчителя свідомого, щирого, ідейного, а головне – характерного» [5, с. 227].

Невипадково на перший план у повісті Іван Садовий виводить лінію формування особистості молодого інтелігента Михайла Лугового, насамперед його складний шлях до здобуття вчительського фаху (перша частина повісті) і подальшої педагогічної і громадсько-просвітницької праці в селах

Галичини (друга частина). Це надає твору жанрово-композиційного стрижня «повісті виховання».

Портрети своїх персонажів-учителів письменник малює надзвичайно стисло, іноді одним реченням. Головна ж увага зосереджена на розкритті внутрішньої суті героя. Процес формування особистості вчителя-патріота, вихідця з простої селянської родини, автор розкриває шляхом висвітлення його думок, поглядів і відповідних їм учинків, а також взаємин з іншими героями, завдяки чому змальовано вплив середовища, реального навколишнього життя на розвиток свідомості молодого інтелігента.

Жанр повісті надав Івану Садовому можливість відобразити широкі картини життя та культурно-просвітницької діяльності народних учителів. Автор реалістично змальовує побутові умови, в яких доводилось жити й працювати педагогам. Переведений в інше село, Луговий порівнює занедбану школу з гробом. Карикатурне малювання побаченого очима молодого вчителя приміщення, призначеного місцевою шкільною радою для школи, акцентує увагу реципієнта на проблемі побутової невлаштованості вчителів народних шкіл: «Школа представлялася жахливо. З-під облупаних стін визирало заплісне дерево, яке немилосердно жер гриб. Подірваний дах нагадував циганське шатро. Розмокла глина падала цілими куснями в клясі й мешканню... В мешканні парували гриби і затруювали повітря. Просто неможливо було віддихати» [5, с. 395]. Байдужість до педагогічних проблем неосвіченого, схильного до наживи вїта, який утім був головою місцевої шкільної ради, змушує сильного духом, цілеспрямованого Лугового у справі будівництва нової школи заручитись підтримкою сільської громади.

Відображуючи соціальні чинники, що часом ускладнювали діяльність педагогів, автор порушує проблему, яка хвилювала прогресивне вчительство – виховна роль духівництва, єднання освіти й церкви для національно-культурного поступу народу, що важливо і в сучасних умовах незалежності. Саме просвітницька діяльність греко-католицьких священників на Прикарпатті в ХІХ ст. сприяла піднесенню економічного, освітнього та духовного рівня галичан. Образи таких священників вивів І.Франко в повісті «Перехресні стежки», поемі «Панські жарти». Та на відміну від отця Зварича (І.Франко «Перехресні стежки»), справжнього пастиря, духовного отця для своїх парафіян, порадики і помічника Рафаловича у його громадській діяльності, о.Пташинський у «Безіменних плугатарях» під час служби Божої у церковній промові намовляє селян проти вчителя, вважає, що, організувавши роботу в «Народній спілці», «Січі» та «Просвіті», Луговий бунтує село й «ширить між народом якусь безбожну науку» [5, с. 354]. Іван Садовий засуджує ту частину духівництва, яка виступала проти освіти для селян, проявляла недовір'я та ворожнечу до педагогів. Устами Несторовича письменник висловив власний погляд на вирішення цієї складної проблеми: «Ось тут лежить трагедія народу. Нам треба священників ідейних. Нам треба таких, щоб ішли в народ і стали його проповідниками. Українська суспільність мусить домогтися реорганізації духовних семінарій» [5, с.356]. У цьому плані Іван Садовий близький до переконань О.Кобилянської, яка в своєму останньому романі «Апостол черні» (1936), присвяченому відображенню ідейних пошуків української інтелігенції, змалювала яскравий образ палкого патріота, жертвовного і безкорисного душпастиря о.Захарія, що наголошує на потребі

натхненних священиків, які б євангельською правдою і наукою сприяли духовному й національному відродженню.

Уведення в сюжетну канву «Безіменних плутатарів» кількох образів народних учителів надало письменнику можливість повніше представити умови життя й діяльності, взаємини педагогів Галичини початку ХХ ст. і водночас окреслити оточення, під впливом якого еволюціонує характер молодого інтелігента-патріота Михайла Лугового.

Старший товариш, духовний учитель та однодумець Михайла Іван Несторович віддав понад двадцять років освітній діяльності, підніс культуру сіл, у яких працював. Несторович власним прикладом загартовує Лугового до виконання нелегкої апостольської місії інтелігента, що передбачає сумлінну й жертвовну працю серед народу. Подібно до Франкового вчителя-ентузіаста Омеляна Ткача («Учитель»), він належить до тих педагогів, «які бачили своє покликання в самовідданій боротьбі проти темряви, сіяли в народі зерна справжньої науки, докладали всіх сил, щоб озброїти молоде покоління корисними, життєвими знаннями» [6, с. 13]. Несторович виступає в повісті природженим педагогом, який по-батьківськи любить дітей і вболіває за їхню долю, намагається виховати зі своїх учнів гідних, діяльних людей, справжніх і відповідальних громадян. Його школа – це своєрідна громада, де є крамничка, каса, бібліотека й учнівське самоврядування, діяльністю яких керують самі діти, а вчитель виконує функцію спостерігача й радника. Вірогідно, автор описав тут власний досвід, адже у своїй педагогічній діяльності він був прихильником нових ефективних методів навчання [1, с. 42].

Одним з дієвих засобів творення характерів у повісті є опосередкована характеристика, така, що дозволяє «побачити» людину ніби збоку, сформулювати про неї враження на основі оцінки іншими персонажами її життєвих принципів і вчинків: «Несторович є тим вправним сівачем, що сіє зерно освіти, а воно паде в душу людей, ніби на якусь управну ниву. У нього немає прірви між словами і ділами, як то водиться у деяких патріотів. Він що говорить, те й робить, і за це його люблять усі» [5, с. 294]. Така характеристика представниками галицької інтелігенції діяльності Несторовича відображає особисту позицію і концепцію учителя Івана Садового, його погляди на призначення інтелігенції.

Користуючись засобом контрасту, Іван Садовий змальовує й інший образ управителя школи – віддаленого від народу, хитрого й практичного кар'єриста Гути, представника тієї категорії західноукраїнської інтелігенції, «котрої ідеалом була нажива» [8, с. 21]. Образ Гути увиразнює справжню людяність, чесність і благородство молодого вчителя Лугового. Розкриття характеру персонажів не лише за допомогою авторської мови, а й у спілкуванні один з одним, в обстоюванні правильності вибору та вчинків, дає можливість читачеві краще усвідомити позиції героїв. На зауваження управителя молодому вчителю, що він багато часу проводить у читальні і постійно спілкується із селянами, Михайло сміливо відповідає: «Народний учитель повинен ходити до читальні і там ширити освіту. Це ж його обов'язок, щоби він вчив народ, бо навіть носить ім'я народного вчителя» [5, с. 386]. Відмовившись брати участь у небезпечній для селян економічній афері, Михайло натомість далі впроваджує свою культурно-освітню діяльність, здобуває прихильність дітей і всієї громади.

Відображення процесу формування особистості молодого інтелігента включило показ приватної іпостасі життєдіяльності героя. Іван Садовий ставить Лугового перед нелегким вибором в особистому житті. Закохавшись у Стефу, дочку лісничого Остаповича, німкеню за національністю, яка пишається походженням з магнатської родини і байдужа до народних проблем, він страждає від усвідомлення безперспективності цих стосунків. Переживання персонажа, розкриті у його висловлюваннях та коментарях наратора, додають йому психологічної переконливості. Благородний і високоморальний, як у громадському, так і в особистому житті, Михайло врешті знаходить сили пояснити Стефі причину неможливості їхнього шлюбу. Адже вона ніколи не стане для нього тією вірною товаришкою життя, якою він бажає бачити свою майбутню дружину. Справжнє кохання, за Іваном Садовим, не можливе без взаєморозуміння, спільних ідеалів, щирості й відкритості стосунків. Не випадково ж дружиною Лугового стає вчителька і щира українка Маруся Ткачук, яка головним завданням життя обрала дійсну допомогу країнам, освіту народу, зокрема жіноцтва, з метою забезпечення єдності напрямків шкільного й родинного виховання.

Устами педагога Несторовича в останньому монолозі – зверненні до молодого подружжя народних учителів – автор закликає сучасних йому і прийдешніх педагогів самовідданою працею сприяти національно-культурному відродженню України: «Сійте на тому перелозі добірне та здорове зерно. Засівайте на ньому квітки. Коли ваш посів зазеленіє, виполуйте з-поміж нього бур'ян та будяки. Свої ніжні квіти поливайте рідним словом, напувайте їх рідною піснею. І коли вдасться нам чим більше зібрати на тому перелозі плугатарів, тим хутчіш всміхнеться до нас наш безмежний і запущений переліг» [5, с. 440].

Таким чином, ідейне спрямування повісті «Безіменні плугатарі» – єднання національно свідомої інтелігенції з народом, формування типу вчителя-громадянина, здатного до протистояння задушливій атмосфері безправ'я, реалізації його апостольської місії, самовідданої праці на просвітянській ниві з метою національно-культурного поступу народу.

Герої-вчителі виступають у творі живими людьми з їхніми радощами й негараздами, українськими інтелігентами-патріотами і водночас певним «ідеологічним» другим «я» автора. Розкриваючи характери своїх персонажів-учителів, письменник використовує й поєднує різноманітні засоби. Найважливішими серед них є показ ставлення героїв до явищ життя, до нагальних проблем доби, обстоювання власної позиції, що виявляється у їхніх монологах, ситуаціях спілкування одного з одним, реакції на зовнішні обставини. Суттєвою ознакою повісті є спрямування подій у ній таким чином, що герої відкрито намагаються висловити власну суспільну позицію, роздуми над громадсько-політичними й національно-культурними проблемами, сутогосні авторським. Водночас Іван Садовий зображує учителів у дії, результатом якої є здобуті серед народу пошана, честь, розуміння необхідності змін у суспільстві як передумова усвідомлення кінцевої необхідності свободи, самовизначення, державності нації.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше проаналізовано з погляду особливостей поетики повість «Безіменні плугатарі» маловідомого українського письменника Івана Садового. Теоретичне значення статті зумовлене можливістю її використання у дослідженнях розвитку й повноти західноукраїнського літературного процесу. Практичне значення статті по-

лягає у можливості застосування її матеріалу при написанні дипломних і магістерських робіт, у шкільній практиці під час вивчення літератури рідного краю (Івано-Франківщина).

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналітико-синтетичному аналізі повістєвої прози Івана Садового, характеристикі самобутності його образного світу, висвітленні специфічних рис індивідуального епічного стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Виноградник Т. Великої правди учитель* / Т. Виноградник. – Снятин: Прут-Принт, 2004. – 128 с.
2. *Домбровська Є. Богдан Заклинський і учительський видавничий процес у Галичині 20–30-х рр. ХХ ст. (із матеріалів родинного архівного фонду Заклинських у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України)* / Є. Домбровська. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/.../2008-1/pdf/rozdil-1/Dombrovska.pdf
3. *Олійник-Рахманний Роман. Літературно-ідеологічні напрямки в Західній Україні (1919–1939 роки). На літературно-ідеологічних пограниччях* / Вступна ст. Ф. Погребенника. – К. : Четверта хвиля, 1999. – 240 с.
4. *Пеленський Є.-Ю. Нові видання* / Є.-Ю. Пеленський // *Новий час*. – 1935. – № 40. – 24 лют. – С.7.
5. *Садовий І. Ф. Безіменні плугатарі : Повісті, п'єси* / уряд. та передм. Т. Виноградника. – К. : Веселка, 2003. – 591 с.
6. *Садовий І. Безіменні плугатарі : повість* / передм. М. Лімницького. – Львів: Вид-ць Іван Тиктор, 1935. – 127 с.
7. *Франко І. Педагогічні статті і висловлювання* / І. Франко ; уряд. О. Г. Дзевєрін. – К. : Рад. шк., 1960. – 299 с.
8. *Чоповський В. Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939)* / В. Ю. Чоповський. – Львів : Край, 1993. – 165 с.

ТАТЬЯНА КЛЕЙМЕНОВА

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТОБРАЖЕНИЕ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАРОДНЫХ УЧИТЕЛЕЙ ГАЛИЦИИ В ПОВЕСТИ «БЕЗЫМЯННЫЕ ПЛУГАТАРИ» ИВАНА САДОВОГО

В статье проанализированы некоторые аспекты поэтики повести об учительской жизни «Безымянные плугатары» малоизвестного украинского писателя Ивана Садового. Раскрыта проблематика произведения, сюжетно-композиционные особенности, специфика создания характеров.

Ключевые слова: повесть, сюжет, проблематика, идейное направление произведения, характер героя.

TETYANA KLEYMENOVA

ARTISTIC DESCRIPTION OF THE LIFE AND THE ACTIVITIES OF HALYCHINA IN THE STORY «NAMELESS PLOUGHERS» BY IVAN SADOVY

Some aspects of the tone of the story concerning the teacher's life «Nameless ploughers» by little known Ukrainian writer Ivan Sadovy are analyzed in the article. The main problem of the story, peculiarities of the plot and composition, the particular qualities of the creation of characters are also depicted.

Key words: story, plot of the story, main problems, ideological line of the story, character of personage.

Одержано 26.10.2010 р., рекомендовано до друку 22.02.2011 р.